

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

ECONOMICS OF UKRAINE AND ITS REGIONS: PROBLEMATIC ISSUES

УДК 330.1:330.8

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Н.І. Волкова, к.е.н., доц.

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна

Волкова Н.І. Историко-экономический аспект становления концепции людини в контексте эволюции экономической теории.

В статті проводиться аналіз наукових теоретичних досліджень з питань становлення людини як основного суб'єкту і об'єкту історико-економічних процесів. Дослідження сутності та еволюції людини здійснюється за логикою: визначення сутності людини, становлення людини з точки зору соціально-економічного аспекту, мотивацій діяльності, еволюції концепції та напрямків моделювання людини. Визначені основні тенденції розвитку людини як основи реформування економіки.

Ключові слова: людина, економіка, мотивація, людина економічна, людина творча, моделювання, концепція

Волкова Н.И. Историко-экономический аспект становления концепции человека в контексте эволюции экономической теории.

В статье проводится анализ научных теоретических исследований по вопросам становления человека как основного субъекта и объекта историко-экономических процессов. Исследование сущности и эволюции человека осуществляется по логике: определение сущности человека, становление человека с точки зрения социально-экономического аспекта, мотиваций деятельности, эволюции концепций и направлений моделирования человека. Определены основные тенденции развития человека как основы реформирования экономики.

Ключевые слова: человек, экономика, мотивация, человек экономический, человек творческий, моделирование, концепция

Volkova N.I. The historical-economic aspect of development of the man's concept in the context of the economic theory's evolution.

The article analyzes the theoretical scientific research on the formation of man as the main subject and object of historical and economic processes. The study of the nature and evolution of man carried the logic: definition of human nature, becoming human in terms of socio-economic aspect of motivation, concept evolution and trends of modeling human. The basic trends of human development as the basis of economic reforms are defined.

Keywords: man, economy, motivation, Homo Economicus, a creative person, modeling, concept

Одним із сучасних напрямків наукових досліджень є еволюційний підхід, який заснований на ідеях нелінійності та самоорганізації складних економічних систем. Еволюційний підхід привертає увагу багатьох економістів. Для його реалізації потрібна не констатація еволюціонізму як такого, а вміння його застосовувати у якості загальнонаукового методу. В такому випадку здійснюється еволюційне пояснення не тільки окремих явищ, але й розробка основ фундаментальної теорії економіки. Еволюційна економічна теорія розширює традиційну проблематику та категоріальний апарат на основі синтезу різних підходів до аналізу розвитку соціально-економічних систем. Еволюція економічної практики може бути зрозумілою на основі підходу, коли одночасно досліджується минуле, теперішнє та майбутнє. Економічна теорія еволюціонує у напрямі поглиблення та розширення фундаментальних проблем цивілізаційного розвитку суспільства. При цьому головним об'єктом аналізу залишається людина і, одночасно, вона є суб'єктом будь-якої соціально-економічної системи. Незалежно від усіх трактувань предмету економічної теорії, людина займає центральне місце як вихідний пункт, міра та самоціль усіх процесів, що відбуваються в суспільстві [1-5]. Все більш стверджується ідея про те, що людина є не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сама є найвищою цінністю сучасного суспільства. Необхідно лише врахувати, що економічна думка перебуває в постійному розвитку і відповідно до переломних етапів у людському суспільстві відбувається згасання однієї і формування іншої теорії або моделі.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблемою сутності та еволюції людини в історико-економічному аспекті займалися представники всіх напрямків економічної теорії, а

саме А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Міль, К. Маркс, К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, О. Курно, А. Маршалл, В. Парето, Дж.Б. Кларк, Дж. Кейнс, Р. Гаррод, Е. Хансен, Дж. Хікс, Р. Коммонс, К. Гелбрейт, Р. Коуз, Й. Шумпетер, П. Друкер, Е. Тоффлер, Д. Белл, Я. Тінберген, Д. Медоуз, К. Поппер, Ф. Хайек, Л. Мізес, В. Хармен, Є. Долан, Р. Барр, П. Самуельсон, Г. Беккер, Т. Шульц та ін.

Серед українських авторів слід відзначити роботи С. Архієреєва, Д.П. Богині, Ю.К. Балашова, О.А. Грішної, А.С. Гальчинського, В.М. Гесця, Я.М. Дуткевича, Є.І. Крихтіна, В.І. Куценко, О. Кузнецової, В.Д. Лугового, В.Д. Лагутіна, С.В. Мочерного, Г.Д. Тарасенко, І.Т. Фролової, А.А. Чухно та ін. З російських дослідників проблемою людини займалися Л. Абалкін, В.С. Автономов, О.Н. Баєва, О.А. Давидов, С.А. Дятлов, В.Л. Іноземцев, В.В. Ключков, В.І. Марцинкевич, С.Г. Струмлінін та ін.

Метою статті є систематизація концептуальних досліджень з питань становлення людини як основного суб'єкту і об'єкту економічних процесів в історико-економічній еволюції та визначення основних тенденцій розвитку людини як основи реформування економіки.

Виклад основного матеріалу

Історія походження людини сягає в далеке минуле. Сучасна антропологія не дає докорінно достовірної уяви про час та причини появи «людини розумної» та відправної точки її еволюції. Очевидно лише те, що людина пройшла довгий та нелегкий шлях в своєму біологічному та соціальному розвитку.

Дослідження концепцій, а далі й моделей «людини», неможливо без окреслення загальних контурів економічних аспектів людської історії, бо історія людини – це, перш за все, історія економіки. Вивчаючи історію економіки, ми вивчаємо й історію людської праці, мотивація якої буде суттєво впливати на економічний розвиток і саму людину.

Економіка – це результат трудової діяльності людей. Існує багато підходів до етапності економічного розвитку, тобто до поділу економічної динаміки на характерні часові відрізки чи епохи. Не вдаючись в їх деталізацію, зупинимося на так званому «технологічному підході», який є сьогодні найбільш поширеним завдяки науково-технічній революції. В його основу лягли такі схеми: доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство (Д. Белл) [6]. Порівняльна характеристика типів суспільства систематизована нами у табл. 1.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика типів суспільства за технологічною періодизацією економічної історії

Характерні риси	Тип суспільства		
	доіндустріальне	індустріальне	постіндустріальне
Часові періоди	Середній палеоліт 40 тис. років назад до початку XVIII ст.	Початок XVIII ст. до 50-х років XX ст.	50-і роки XX ст. по теперішній час
Тип людини	Homo sapiens (людина як функція)	Homo economicus (людина раціональна)	Homo creator (людина як самоцінність)
Засоби виробництва	Природні сили, природні предмети праці, прості знаряддя виробництва	Машинізовані знаряддя праці	Автоматизована система виробництва, різноманітні технологічні процеси: біологічні, хімічні, інформаційні
Тип робочої сили з позиції політичної економії	Переважно особиста залежність людини	Економічна залежність людини	Всебічно розвинута людина
Тип праці	Ручний	Машинний, фабрично механізований	Автоматизований, інтелектуальний
Домінуючий тип виробництва	Сільськогосподарський	Промисловий	Інформаційний, сфера послуг
Провідний тип власності	Земельний (приватна власність на землю), цехова залежність	Промисловий (приватна власність на засоби виробництва і на результат виробництва)	Інтелектуальний (корпоративна власність)
Провідна форма господарювання	Натуральна	Товарно-ринкова	Соціально-орієнтована ринкова економіка

Джерело: Власна розробка автора

Слід зауважити, що виділення у «чистому» вигляді типу і організації тієї чи іншої системи економіки необхідно для виявлення та розуміння закономірностей їх становлення і розвитку. Разом з тим, всі економічні процеси знаходяться у русі, у розвитку. При цьому здійснюється перехід з

одного стану в інший. Тобто, системи виступають як провідні за певних умов, а на практиці реально існують «змішані» економічні системи.

Сучасна економічна теорія переосмислює суцільно економічну логіку у розумінні людини. При цьому, на наш погляд, мова не повинна йти

про те, щоб суто механічно додати економічній матерії соціальних, національних, моральних, інформаційних і навіть, релігійних аспектів. Головне – зрозуміти їх внутрішню приналежність природі людини та, що особливо важливо, їх невідокремленість від економічної складової людської життєдіяльності.

На основі еволюції розвитку соціально-економічних систем можна провести систематизацію мотивів економічної поведінки людини. При вивченні економіки викори-

стовуються різні види економічного аналізу: суттєвий, історичний, кон'юнктурний, кількісний, порівняльний, функціональний. Мотиваційний аналіз розкриває мотиви, що спонукають діяльність людей в економіці при прийнятті рішень. Ці мотиви застосовуються, з одного боку, тільки до деяких наборів матеріальних факторів (прибуток, дохід, оплата праці та ін.), з другого боку, поведінка людей в економіці носить далеко не завжди раціональний характер (рис. 1).

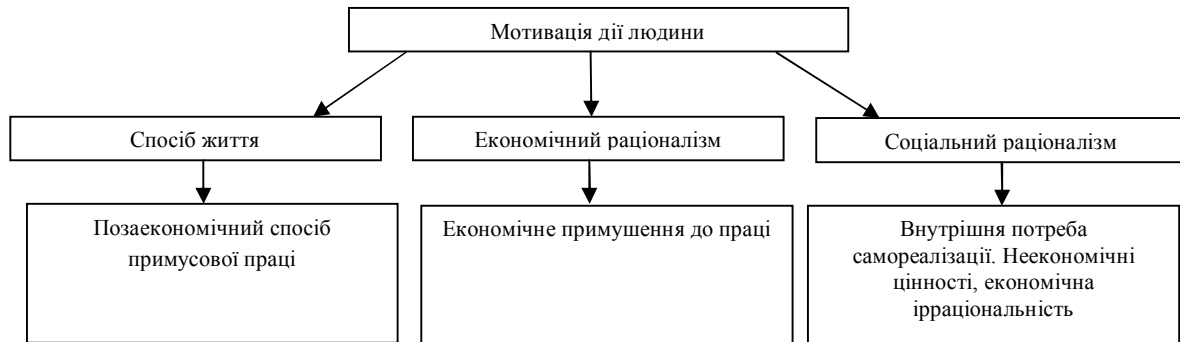

Рис. 1. Мотиваційна схема життєдіяльності людини

Джерело: Власна розробка автора

Еволюція людини від біологічної істоти до соціальної, революціонує у саму працю, а отже і систему цінностей та мотивації праці. Відношення «людина – річ» витісняються індивідуалізованими особистісними відношеннями. В них людина сприймається не як функція («людина економічна»), а як суб'єкт унікальної діяльності, самоцінність. Відповідно, у своїй поведінці така людина орієнтується не на відчуженні речові цінності, а на якість праці, характер відносин в суспільстві, об'єм та якість вільного часу та ін. Саме ці, нееконічні блага стають у все більшій мірі цінностями і мотивацією людини. Тому, такі сфери як наука, освіта, спорт, рекреація природи, культура – стають для людини домінантою, подібно до того, як колись в аграрному суспільстві з'явилась індустрія як домінанта економічної життєдіяльності. Сказане не є абстрактною «інформацією до мислення», а є новою реальністю, яка підлягає економічному осмисленню. Людська особистість розвивається в біологічному, соціальному, економічному напрямках. Біологічний розвиток йде в напрямку становлення людини як мислячої істоти, яка наділяється сукупністю фізичних і розумових здібностей, здатністю взаємодіяти з природою і жити за її законами. Соціально-економічний напрямок відображає людину як частину соціуму, в якому переплітаються соціальні, політичні, правові, національні, культурні, духовні, сімейні та безперечно економічні аспекти.

Концепція «людини» в економічній теорії формувалася по мірі появи різноманітних, в залежності від історичних епох, наукових напрямків (рис. 2).

До появи політичної економії як науки (як відомо теоретична школа економічної думки, яку назвуть класичною політичною економією, зародилась з кінця XVII – початку XVIII ст., хоча сам термін вперше з'явився у виданні французького меркантиліста Антуана Монкретьєна в 1615 році в праці «Трактат політичної економіки») панували механічна та органічна концепції економіки (рис. 2).

За думкою французького економіста Р. Барра, механічна концепція базується на врахуванні взаємних регулюючих об'єктивних, зовнішніх факторів по відношенню до людини, а суб'єктивне – не враховується. Так, французький вчений Жак Рюєфа відмічав, що закони політичної економії в повній мірі порівнюються із законами газів, так як люди відіграють в політичній економії ту ж саму роль, що і молекули в кінетичній теорії [4]. Механічна концепція затвердилась у такій течії сучасної економічної науки, як фізична економія. Вона виходить з того, що є прийнятним для фізики (природи), є прийнятним і для економічних наук. Представники цієї школи стверджують, що визначальною передумовою розвитку людства є адекватність знань суспільно-господарської реальності, яку вони віддзеркалюють. А тому, найбільш наближеним до суспільно-господарської реальності є знання, яке базується на природних (фізичних) законах економічного буття. Вважають, що теоретичні засади фізичної економії були сформульовані ще французькими фізіократами Ф. Кене і А. Тюрго у XVIII ст. До розвитку фізичної економії причетні Г. Лейбніц, Ф. Ліст, А. Галмільтон, Л. Ларуш [7].

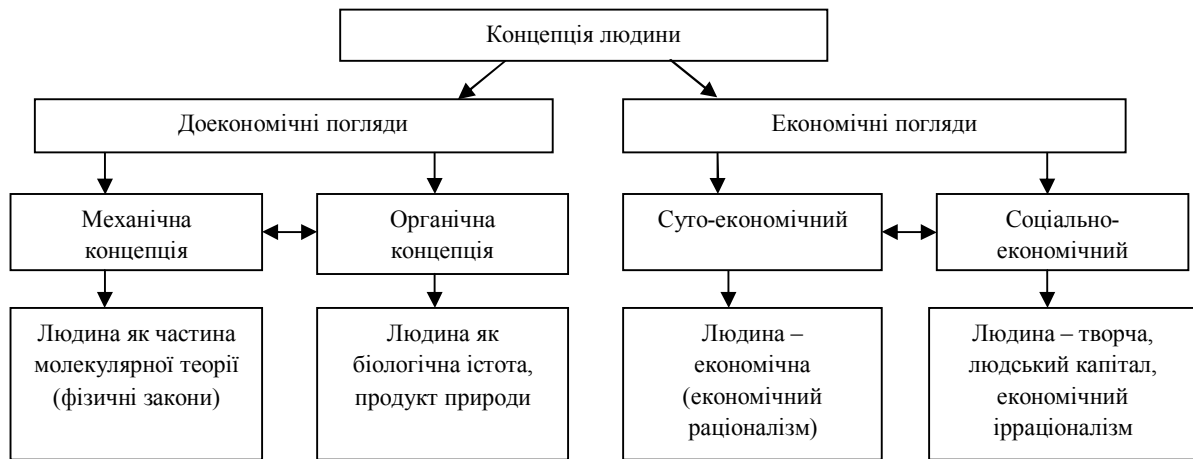

Рис. 2. Еволюція концепцій людини в економічній теорії
Джерело: Власна розробка автора.

Органічний підхід користується аналогіями, взятими з біології. Його представники характеризують потреби суспільства з точки зору фізіологічних сторін. Так, наприклад, фізіократи застосовували до аналізу обігу багатства в суспільному організмі закони Харвея про кровообіг в людському організмі, а німецький економіст Вагеман називав економічний організм «живим організмом» [4].

Концепція людини в економічній теорії базується на динамічному розвитку самої людини. Суспільні системи, як історичні системи, розвиваються і змінюються тому, що змінюються самі люди, які в них діють. На відміну від попередніх концепцій, які вважали економіку як статичну, як незмінну, економічна теорія розглядає економічну систему в її динаміці. Людина існує не тільки у певному часі і просторі, але й в історії, і на її поведінку впливає динаміка суспільного життя, в тому числі економічної діяльності. «Економічна система, це система суспільна, «історична система», яка змінюється і діє тому, що змінюються і діють люди» і далі: «Людина – це не атом чи молекула, це істота не пасивна. Вона розраховує, оцінює і зважує, тому що повинна зробити свій вибір, вона прогнозує, діє і відповідає, тому що живе у часі» [4].

В основу подальшого дослідження економічної концепції людини були покладені два напрямки: суто економічний підхід («людина економічна») та соціально-економічний («людина творча»). Все більше стверджується ідея про те, що людина є не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сама є найвищою цінністю сучасного суспільства. Такі погляди призвели до появи у 50-60 роках ХХ століття концепції «людського капіталу». Теоретики «Римського клубу» (неформальна організація, заснована у 1968 році та займається глобальними проблемами розвитку світового співтовариства) як прихильники глобального, гуманітарно-економічного підходу до вирішення суто економічних проблем, обґрунтовують необхідність гуманітарної (людської) і

економічної революції в економічній поведінці і мисленні людства як умови виживання, а ця революція потребує переносу важеля економіки з проблем виробництва на проблему формування всебічно розвиненої особистості [8].

При аналізі людини, її економічної життєдіяльності в конкретній соціально-економічній системі, використовують принцип моделювання. Економічне моделювання – це формалізований опис економічних процесів і явищ, в тому числі за допомогою математики й економетрики, структура якого абстрактно відтворює реальну картину економічного життя. В зарубіжній економічній літературі нерідко терміни «теорія», «модель», «принципи», «закони» використовуються як синоніми [5]. На нашу думку, модель людини повинна включати перш за все мотиви економічної діяльності, особливості фізичних, психологічних, розумових, інтелектуальних можливостей людини, які вона використовує при вирішенні поставленої мети. В економічній теорії виділяються різні моделі людини, які еволюційно можна представити такими угрупованням:

1. Англійською класичною школою, маржиналізмом і неокласицизмом.
2. Кейнсіанською школою, інституціоналізмом.
3. Моделлю соціально-індивідуальної людини.

Для моделей першого напрямку характерний егоїстичний матеріальний, перш за все грошовий інтерес, який виступає головним мотиваційним стимулом діяльності «людини економічної». Модель "homo-economicus" – найбільш відома модель. Проведений А. Смітом аналіз природи людини в основній праці «Дослідження природи і причинах багатства народів (1776 рік), її взаємозв'язку та взаємодії із суспільством був покладений в основу поняття "homo-economicus" – «людина економічна», яке виникло як поняття пізніше. Сутність людини економічної достатньо доказово показано вже у другій главі книги першої «Багатство народів», де досліджується розподіл праці як результат певної схильності

людської природи до торгівлі та обліку. А. Сміт характеризує «людину економічну», яка прагне особистого збагачення досконалого егоїста. «Ми звертаємось не до їх гуманності, а до їх егоїзму», відмічав А. Сміт [9]. Керуючись егоїстичними інтересами, пошуком особистої вигоди, людина оптимізує свої зусилля, а це обертається на вигоду для всього суспільства. Людина може реалізовувати свій інтерес тільки у взаємодії та шляхом взаємообміну з іншими людьми результатами особистої економічної активності, тобто, в процесі розподілу праці. Маючи приватні інтереси люди об'єктивно задовольняють потреби один одного. Процвітання суспільства, таким чином, можливо тільки на шляху індивідуального благополуччя, а приватний інтерес, який веде до цього, є потужним стимулом. В теорії капіталу А. Сміт (I глава книги II) також звертається до проблеми людини «економічної». Основний капітал, за його думкою, складається в тому числі «...із набутих і корисних здібностей всіх жителів чи членів суспільства», тобто нібито включає в себе «людський капітал» [9]. Слід зазначити, що при аналізі «людини економічної», А. Сміт однак не ізолює її від інших аспектів людської природи. У своїх працях він розглядає і моральні, і громадські аспекти діяльності людини. Концепцією «економічна людина» А. Сміт поставив питання колосальної теоретичної і практичної важливості: про мотиви і стимули господарської діяльності людини. І він дав відповідь на нього, так як під його «природною» людиною ховається людина «економічна». Створення А. Смітом уяви про природу людини і співвідношення людини та суспільства полягло в основу класичної школи. Як вже було вказано, поняття "homo economicus" («людина економічна») виникло пізніше, але започаткування цього терміну зв'язують із А. Смітом.

Аналіз економічної поведінки людини в рамках моделі «людина економічна» набуло подальшого розвитку в теорії маржиналізму, яка базується на принципово нових методах економічного аналізу, що дозволяє визначити граничні величини для характеристики змін у явищах. Основна ідея маржиналізму – дослідження граничних економічних величин як взаємозв'язаних явищ на всіх рівнях господарства. Теорія маржиналізму – це економічний аналіз переважно з точки зору психології поведінки окремого суб'єкта в господарських відносинах. Хоча слід зазначити, що другий етап «маржинальної революції» (I етап – 70-80-і роки, а II – 90-і роки XIX ст.) характеризується відмовою від суб'єктивізму та психологізму. Людина, як господарський суб'єкт керується перш за все особистими оцінками граничних вигід і граничних втрат від участі чи неучасті в економічному процесі. На базі таких оцінок в економічній теорії пояснюються витрати виробництва, попит і пропозиція, ціна тощо. Тобто в основі раціональної поведінки людини лежить прагнення отримати максимальний результат при

мінімальних витратах в умовах граничних можливостей, що використовуються, і ресурсів. При цьому при задоволенні своїх інтересів люди знаходяться у виборі альтернативних способів використання граничних економічних благ. Для раціональної поведінки людини велику роль відіграє ступінь свободи вибору, яка залежить від політичних, ідеологічних, правових та інших обмежень. Класиками теорії маржиналізму є представники австрійської школи К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, хоча і до них проблемою «граничної корисності» займались німецькі дослідники Г. Госен і Й. Фон Тюнен та французькі – Ж. Дюпюї та О. Курно.

В раціональній поведінці людини, на наш погляд, є деякі недоліки. По-перше, повної раціональності економічної поведінки не існує, вона може вважатися як теоретичне припущення, так як людина не може мати всю наявну і не наявну інформацію для досягнення найкращого підсумку між затратами та результатами. По-друге, економічні рішення можуть прийматися суб'єктами господарювання на базі досвіду інтуїції тощо, тобто сприйматися як деякий вигреш. Втретє, на економічну поведінку впливають і неекономічні фактори. Як правильно зауважує, на наш погляд, Л. Мізес: «відмінна риса сучасної граничної корисності складається з того, що вона звертає особливу увагу на недосконалість реальної людини. Ця теорія має справу з рішеннями, які приймають всі учасники суспільного життя в процесі взаємодії один з одним на основі розподілу праці» [10].

Становлення неокласичної теорії пов'язують перш за все з видатним англійським економістом А. Маршаллом, який запропонував замість поняття «політична економіка» поняття «економікс» і дав власне визначення предмету науки: це наука, що вивчає людство в його повсякденному житті; вона розглядає ту частину індивідуальних і суспільних дій, які пов'язані з придбанням і споживанням матеріальних атрибутів добробуту [11]. Це визначення суттєво відрізняється від тих, які були до нього, адже предмет політичної економії обмежувався наукою про багатство. А. Маршалл розширив це трактування, залишивши вказану сутність, але й додав, що економікс – це наука про людину, яка відчуває на собі вплив різноманітних факторів, а сама економіка зв'язана переважно з мотивами, які впливають на поведінку людини в її економічному житті.

В цілому погляди неокласичної школи з різними течіями, у сучасній економічній літературі отримали назву лібералізм і неолібералізм (лат. "liberalis" – вільний), в тому числі основним змістом яких є заперечення необхідності втручання держави, або її обмеження в економічне життя. Методологічною основою є принцип індивідуалізму, згідно якого повинна існувати природна свобода людини від суспільства, а відстоювання інтересів окремими індивідами, веде до задоволення суспільних

інтересів і добробуту. Найбільш відомі сучасні послідовники – австрійські вчені Л. Мізес та Ф. Хайек. Так, центральне місце у Л. Мізеса відведено праксеології – вченню про людську поведінку. Людська діяльність – це цілеспрямована поведінка, а людина здатна дати раціональне пояснення своєї поведінки [10].

Таким чином, концепція «людина економічна» базується на тому, що у людини є єдиний стимул поведінки – досягнення повної особистої вигоди. Інші фактори – політика, культура, релігія, тощо – не враховується. Це загальна уява по модель «людина економічної». На нашу думку, економічний підхід є всебічний, він застосовується до будь-якої людської поведінки. Уява про широке застосування економічного підходу знаходять підтримку в сучасній науковій літературі. Можемо стверджувати, що економічний підхід дає продуктивну схему для розуміння всієї людської поведінки в цілому.

Другим напрямком «моделювання» людини слід вважати кейнсіанську школу та інституціоналізм. Моделі людини в рамках цих напрямків є більш складними. Мотиваційними стимулами до економічної діяльності є не тільки прагнення отримати матеріальні, грошові блага, але й певні елементи психологічного характеру – престижність, милосердя, повагу, соціальний статус, використання вільного часу та ін. В цій моделі з'являються труднощі із реалізацією поставлених цілей внаслідок недостатньої інформативності господарських суб'єктів (обмеженої раціональності), недосконалості їх інтелекту, стереотипності поведінки в залежності від звичок, релігійних установ, емоційних тощо. В таких умовах неможливо досягнення цілей господарських суб'єктів через вільну конкуренцію. Тому для підтримки суспільної рівноваги необхідно державне втручання в економічні відносини.

Кейнсіанство – один із провідних напрямів, і, загалом вважається революційним в економічній теорії. Назву отримав від імені всесвітньо відомого англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса, який в 1936 році надрукував свою саму відому роботу: «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей», тим самим заснував новий напрям економічної теорії. Ключовою ідеєю кейнсіанства і неокейнсіанства є ідея державного регулювання економічного циклу на усіх стадіях його протікання. Вчення Кейнса стало своєрідною реакцією на неокласичну школу і маржиналізм. Економічна криза 1929-1933 років різко змінила погляди Кейнса. Він писав: «...моя критика направлена проти неспроможності теоретичних основ доктрини *laissez faire*, на якій я сам виховувався. Ми, академічні економісти, опинились досить самовпевненими, помилково вважаючи дитячою упертістю те, що на протязі століть було першою турботою державне управління» і далі він вважає, що «...традиційні переваги індивідуалізму залишаються і далі [12]. Не поглиблюючись у конкретизацію теорії

Кейнса, зробимо акцент лише на те, що у підході до людини вчений використовував не тільки економічні важелі, але й неекономічні фактори, такі як: держава, яка стимулює споживчий попит на засоби виробництва і нові інвестиції та психологія людей. У якості основи економічних процесів у Кейнса виступає психологічна природа людини [12]. Сутність «психологічного закону» Кейнса, в тому, що люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання, але не в той мірі, в якій росте дохід. Цей закон пояснює виникнення скорочення сукупного попиту за рахунок заощаджень «на руках» і в кінцевому рахунку рецидиву хронічного безробіття, з одного боку, а з другого – перевищення розходів над доходами за рахунок реалізації накоплених запасів. Такий новий погляд на проблему показує зміну системи вихідних, базових координат в економіці.

До другого напрямку «моделювання» людини відноситься і інституціональна модель. Інституціоналізм виник у першій третині ХХ ст. на стику політичної економії та соціології. Інституціоналісти рухомою силою економіки поряд з матеріальними факторами вважають також духовні, моральні, правові та інші фактори. В основі терміна «інституціоналізм» лежить тлумачення поняття «інститут», яке розглядається у якості первинного елементу рухомої сили суспільства в економіці і поза неї. Інституції – це позаекономічні фактори, що визначають спосіб економічної поведінки і характер виробничих відносин: норми, правила, традиції, право, етику тощо. Саме поняття інститут (від лат – *institutum*) в трактовці авторів концепції є досить широким і може включати державу, конкуренцію, монополію, профспілки, юридичні норми тощо. В залежності від розміщення сутті «інститута» відрізняють модифікацію інституціоналізму в економічній теорії. Американський вчений Торстен Веблен є автором теорії соціально-психологічного інституціоналізму. На його думку, економічними мотивами людей є перш за все батьківські почуття, інстинктивне бажання руху до знань і високої якості виконуваної роботи. Представник американської науки Дж.Р. Коммонс розробив теорію соціально-правового інституціоналізму. Основою економічного розвитку він ставив юридичні відносини. Американський економіст У.К. Мітчелл засновник емпірико-прогно-стичної течії. Він стверджував, що людські інстинкти можуть служити категоріями економічного аналізу. Мітчелл систематизував великий фактичний матеріал і сформулював методи прогнозування кількісних змін в економіці [13].

Сучасний інституціоналізм зосереджується на таких основних чинниках економічного життя як конкуренція, монополія, науково-технічний прогрес, державне регулювання. До неінституціоналістів перш за все слід віднести Джона К. Гелбрейта (індустріально-технологічний інституціоналізм), Р. Коуза (Теорія трансакційних витрат. Економічна теорія прав власності), Джеймса М. Б'юкенена (Теорія суспільного

вибору), У. Ростоу (Теорія стадій економічного розвитку), Й. Шумпетера (Теорія економічного розвитку і ефективної конкуренції). Сучасні інституціоналісти започаткували теорію економічної еволюції, а послідовники Й. Шумпетера розвинули сучасну еволюційну економічну теорію. Загалом однією з основних рис інституціоналізму є аналіз економічних відносин не з позицій так званої «людини економічної», її розрізнених дій, а з позицій організації суспільства, держави [14].

Третій напрямок «моделювання» людини представлений принципово новою моделлю суб'єктів соціально-економічного процесу, яка відображає сучасні реалії. Для неї характерна зміна мотивації діяльності людини у напрямку зростання значення тих чи інших складових, які забезпечують реалізацію не стільки матеріальних, скільки духовних потреб особистості (задоволення від самого процесу праці, її соціальна значущість, складність та ін.) Для нової моделі характерна значна інформованість людини про світ, в якому вона існує. Для людини характерне більш високий рівень загальної освіти, підвищений культурний рівень, багатогранність і динамізм потреб, головною із яких стає потреба в свободі самовираження, теорії духовного визначення, вільного вибору типу культури і суспільно-політичних поглядів. При різних назвах людини цієї моделі («людський капітал», «інтелектуальний потенціал» тощо), на наш погляд звучна назва – модель економіко-соціально-індивідуальної людини. Економічна діяльність перетворюється у швидко прогресуючу динамічну систему, в якій пріоритетним видом товару стає інформація, зокрема інноваційні знання. Через такі зміни багато концепцій економічної теорії потребують корегування. На наш погляд, формується інформаційна парадигма соціально-економічного розвитку суспільства, в межах якої треба досліджувати інформаційні аспекти буття соціально-економічних процесів і явищ, які знаходяться на стику багатьох наукових дисциплін: економіки, соціології, філософії, теорії інформації, кібернетики, синергетики. Інтегральні дослідження можна визначити як інформаційну теорію суспільного розвитку, в рамках якої центральне місце займає людина. В інформаційному суспільстві людина все менше і менше повинна бути носієм людського капіталу, а все більше стає носієм людських інформаційних ресурсів як головного фактору динамізму соціального прогресу суспільства і високих темпів економічного зростання. На наш погляд, через технологічні зміни, повинно змінюватися і бачення на саму людину. Мова йде про перехід відношення до людини як «людини економічної» до поняття «різномісної, гармонійно розвинутої людини».

Розробкою нових концепцій, в тому числі людини, займаються багато вчених. Сьогодні у світі науки можна виділити три функціональні напрямки економічної теорії:

1. Теорії глобальної промислової революції та індустріалізації суспільства. Засновник –

П. Друкер, який ввів термін «глобальна промислова революція». Один із основних об'єктів дослідження його є людина з точки зору економіки знань, яка значно розширює можливості самореалізації людини. Йому належить також так звана теорія «суспільства знань». Важливою тенденцією в освіті, Друкер, вважає гармонізацію та взаємонакладання гуманітарної та інженерної освіти [19]. Економіст і соціолог У. Хармен також відмічав, що формується нова цивілізація, яка виводить у якості найвищої цінності розвиток особистості, у зв'язку з чим значно зростає роль всіх соціальних інститутів, в тому числі освіти [16].

2. Теорії інформаційного суспільства. Основний розробник цієї теорії Е. Тоффлер (основні праці: «Зіткнення з майбутнім», «Третя хвиля», «Нова парадигма влади: знання, багатство й сила»), а потім і Д. Белл («Прихід постіндустріального суспільства») досліджували в тому числі, процес одночасного розвитку людини в результаті становлення інтелектуальних технологій; використовували терміни «економіка знань», «влада знань», стратегічну роль в економіці віддавали науці та еліті вчених. На нашу думку, людина отримує можливість спеціалізуватися на виробництві нових знань, тобто інформаційному продукті, передаючи матеріалізацію цього продукту новій техніці. Тому, виробляється «трудова енергія» в досить великих розмірах, і, яка втілюється у великому об'ємі засобів існування людей, змінюється якість життя і підвищується сфера інтелектуальної і духовної форм життя. Вважаємо, що така якісна зміна суспільства, своїм джерелом і досі має трудову субстанцію. Добуток нових знань, творчий потенціал належить тільки людині [7].

3. Глобальні проблеми людства. Вивчення глобальних процесів економічного, демографічного, екологічного характеру привело до усвідомлення необхідності розробки моделей світової економіки як єдиної системи. Вченими розроблено вже більше десяти моделей глобальної економіки, які пропонують варіанти вирішення світових проблем. Особливо активні в цьому напрямі Римський клуб, Міжнародний інститут прикладних досліджень у Відні, Паризька група, Асоціація сприяння ООН, Рада по вивченню людства, Інститут «Відкрите суспільство» (Фонд Сороса) та ін. [8].

В підсумку аналізу «моделей» людини можна констатувати наступне:

1. Економічна думка людства відмічає, що в цілому історичний розвиток суспільства приводить до переоцінки поглядів людства на проблеми, яке воно вирішує.

2. Ця еволюція проходить від сфери аналізу виробництва, розподілу, а більш всього обміну матеріальними благами в суспільстві, де капітал, земля і праця є основними факторами, до сфери, де головними проблемами стає переборення відчуження людини (так як його креативні

здібності віднині не менш, а можливо, і більш значущий фактор, ніж гроші).

3. Відбувається нова якість економічного росту: від ручної технології праці до автоматизованої, роботизовано, а відповідно і від людини «економічної» до «всебічно розвинутої особистості».

4. Змінюється відношення до природи і відсталой «периферії» людського суспільства, де нині проживає $\frac{3}{4}$ його членів, що погрожує цивілізаційною катастрофою

5. Використовується аналіз ролі «ефемерних», але все більш значущих «транзакційних витрат», які напряму вказують на залежність економічної ефективності від соціально-інституціонального устрою суспільства. Все це свідчить про пошук нової парадигми економічної теорії, можливо, навіть, пост економічної [17].

Характеристика основних моделей «людини» в економічній теорії носить в цілому абстрактний характер. Ці моделі відображають у загальнюючій формі основні параметри, які присутні «людському фактору» в господарському процесі.

Висновки

Об'єктивним результатом еволюції людини, як суспільної істоти є виникнення особливої сфери її діяльності – економіки. Цільова функція будь-якої економіки полягає у життєзабезпеченні та життєствердженні людини. Підтримка життєздатності людини первісно виступає як необхідність, задана природним її буттям. Згодом цей поведінковий стереотип суспільно стверджується, тобто соціалізується. Більш прогресивна модель розвитку людини характеризується соціально-економічними зрушеннями. Стають пріоритетними нематеріальні аспекти розвитку людини – отримання знань, інформації, творчий самовираз, здоров'я, довкілля, мобільність. Змінюється цільова функція людини. Нею є інноваційна і культурна діяльність. Використовуючи теорію людського капіталу, можна логічно

усвідомити проблеми людського розвитку, економічного зростання, розподілу доходів, ролі освіти, науки, медицини, ефекти міграційних процесів в суспільному відтворенні [17].

Україна як суверенна держава ще дуже молода і перебуває зараз на етапі формування своєї соціально-економічної політики, вибору моделі, стратегії і тактики розвитку, а також пошуку методів і способів їхньої реалізації. Людина як основний суб'єкт і об'єкт економічних процесів в більшій мірі ще залежить від економічного раціоналізму. Для перетворення її у соціально розвинутої людини, на наш погляд, необхідно при проведенні будь-яких перетворень дотримуватися таких принципів [17]:

1. Системність перетворень – всебічний аналіз можливих змін на стадії «проекування» реформ та їх ув'язка між собою.

2. Врахування особливостей України – природно-кліматичних, геополітичних, рівень конкурентоспроможності, науково-технічний потенціал. Не останнім у цьому комплексі, а, навпаки, на ведучих позиціях, повинен виступати людський фактор, традиції і менталітет населення.

3. Врахування загальносвітових тенденцій розвитку, особливо у напрямках освіти, медицини, довкілля, міграції людини.

4. Проробка сукупних альтернативних варіантів перетворень, внутрішніх і зовнішніх можливостей і наслідків їх реалізації з урахування місця і ролі людини в них.

5. Оцінка перетворень, що проводяться, за критеріями розвитку в напрямку соціально-економічного розвитку суспільства у широкому наборі компонентів, які характеризують його, головним з яких повинна стояти людина.

6. Відповідальність за проведені реформи і, перш за все, з позиції стану і розвитку людини.

Знання принципів і закономірностей перетворюючих процесів – основа будь-якої реформи економіки, в центрі якої стоїть «Людина» [17].

Abstract

Economic theory is evolving to deepen and expand the fundamental problems of society's civilization. Thus the main object of analysis is man and at the same time, it is subject to any social-economic system. The evolution of economic practice can be understood based approach when both studied past, present and future.

The article systematizes conceptual studies on the formation of man as the main subject and the object of economic processes in historical and economic evolution and determining major trends of human development as the basis of economic reforms.

To study the nature and evolution of man is logic: the essence of the person – historical aspects of formation of human motivation of activity – evolution of the person's concept – direction simulation of a person. This logic allows to investigate the main parameters of human factor in the economic process.

Knowing they can not only realistically assess the role of man in the economy at different stages of civilization, but also shape the optimal direction in economic policy, to predict with a reasonable degree of probability or consequences of economic decisions. Knowledge of the principles and laws converting processes - the basis of any economic reform, the center of which is "The Man".

JEL Classification: A10, B15.

Список літератури:

1. Мочерний С. Предмет економічної теорії та предмет політичної економії / С. Мочерний, О. Устенко, І. Ішук // Вища школа. – 2003. – №1. – С. 62-77.
2. Самуельсон П. Економіка: підруч. / П. Самуельсон; Пер. с англ. І. Тивончук, О. Лишишин – Л.: Новий світ – 1993. – 493 с.
3. Коуз З. Фирма, рынок и право: науч. изд. // З. Коуз – М.: ИНФРА, 1993. – 350 с.
4. Барр Р. Политическая экономия: науч. изд. / Р. Барр, пер. франц. А.Б. Вороновой, Ю.И. Зуева и др. – М.: Международные отношения, 1995. – т. 1. – 608 с.
5. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Принципы, проблемы и политика: науч. изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю, пер. с англ. Е.С. Ивановой, И.Ю. Лаврова и др. – М.: Республика, 1992. – т. 1. – 399 с.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: науч. изд. / Д. Белл; пер. с англ. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 360 с.
7. Ларуш Л. Ви бажаєте краще вивчити економіку?: наук. вид. // Л. Ларуш. – Львів: Мета LTD, 1993. – 470 с.
8. Римский клуб: История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы: науч. изд. / ред. Д.М. Гвишиани. – М.: УРСС, 1997. – 422 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: науч. изд. / Антология экономической классики. – М.: Эконов, 1993. – 473 с.
10. Людвиг фон Мизес. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: науч. изд. / Л. Мизес. – Челябинск: Социум, 2006. – 466 с.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки: науч. изд./ А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993.– т. 1. – 400 с.
12. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег: монография / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. Н.Н. Любимова, Л.П. Куракова. – М.: Гелиос: АРВ, 1999. – 352 с.
13. Історія економічних учень: підруч. для студ. вищ. навч. закл. // під ред. В.Д. Базилевича. – (2-е вид.) – К.: Знання, ч. 2. – 2005. – 567 с.
14. Шевчик Б.М. Сучасні економічні теорії: навч. посіб. / Б.М. Шевчик. – Л.: Новий світ-2000, 2012. – 213 с.
15. Друкер Питер Ф. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / Питер Ф. Друкер; пер. с англ. О.Л. Пелявского. – М.: ООО И.Д. Вильямс, 2007. – 336 с.
16. Harman W. Global Mind Change: The Promise of the Last Years of the 20-th Century Indianapolis, 1988.
17. Волкова Н.І. Становлення концепції людини в системі еволюційної економічної теорії / Н.І. Волкова // «Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях»: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, ч. 1, 5 червня 2015 р., Одеса. – С. 33.

References:

1. Mochernyy, S., Ustenko, O., & Ishchuk, I. (2003). Predmet ekonomichnoyi teoriiyi ta predmet politychnoyi ekonomiyi [The object of economic theory and political economy]. *Vyshcha shkola*, 1, 62-77 [in Ukrainian].
2. Samuelson, P. (1993). *Ekonomika* [The economy]. I. Tyvonchuk, O. Lyschchysyn (Trans.). Lviv: Novyi svit [in Ukrainian].
3. Kouz, Z. (1993). *Firma, rynok i pravo* [Firm, market and right]. Moskva: INFRA [in Russian].
4. Barr, R. (1995). *Politicheskaya ekonomiya* [The political economy]. A.B. Voronovoy, Yu.I. Zuyeva (Trants.) Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1 [in Russian].
5. Makkonnell, K.R., & Bryu, S.L. (1992). *Printsipy, problemy i politika* [Principles, problems and politics]. Ye.S. Ivanovoy, I.Yu. Lavrova (Trans.). M.: Respublika [in Russian].
6. Bell, D. (1999). *Griadushchee postindustrialnoye obshchestvo. Opyt sotcialnogo prognozirovaniya* [The future post-industrial society. Experience of social forecasting]. V.L. Inozemtseva (Trans.) Moskva: Academia [in Russian].
7. Larush, L. (1993). *Vy bazhayete krasheche vyvychyty ekonomiku?* [Do you wish better to learn an economy?]. Lviv: Meta LTD [in Ukrainian].
8. Gvishiani, D.M. (Eds.). (1997). *Rimskii klub: Istoriia sozdaniia, izbrannyye doklady i vystupleniia, ofitcialnyye materially* [The Roman club: History of creation, select lectures and performances, official materials]. Moskva, URSS [in Russian].

9. Smit, A. (1993). Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Antologiya ekonomicheskoy klassiki – Anthology of economic classics. Moskva: Ekonom [in Russian].
10. Liudvig fon Mizes. (2006). Biurokratiia. Zaplanirovannyi khaos. Antikapitalisticheskaia mentalnost [The bureaucracy. Pre-arranged chaos. Anticapitalist mentality]. Lviv: Mizes [in Russian].
11. Marshall A. (1993). Printsipy ekonomicheskoi nauki [The principles of economic science]. Moskva: Progress, 1 [in Russian].
12. Keins, Dzh. (1999). Obshchaia teoriia zaniatosti, protcenta i deneg [The general theory of employment, percentand money]. N.N. Lyubimova, L.P. Kurakova (Trans.). Moskva: Gelios: ARV [in Russian].
13. Bazylevych, V.D. (Eds.). (2005). Istoriya ekonomichnykh uchen [The history of economic studies]. (2d ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
14. Shevchuk, B.M. (2012). Suchasni ekonomichni teorii [The modern economic theories]. Lviv: Novyi svit-2000 [in Ukrainian].
15. Druker Piter F. (2007). Epokha razryva: orientiry dlya nashogo menyayushchegosya obshchestva [The epoch of break: reference-points for our changing society]. O.L. Pelyavskogo (Trans.) Moskva: OOO I.D. Viliams [in Russian].
16. Harman, W. (1988). Global Mind Change: The Promise of the Last Years of the 20-th Century Indianapolis.
17. Volkova, N.I. (2015, 5 June). Stanovlennya kontseptsii liudyny v systemi evoliutsiinoi ekonomichnoi teorii [Becoming of conception of man in the system of evolutionary economic theory]. Upravlinnya innovatsiynim rozvitkom na makro-, mezo- ta mikrorivnyakh – Managing innovation in the macro, meso and micro-countries, Odesa, 33-36 [in Ukrainian].

Надано до редакційної колегії 22.11.2016

Волкова Наталія Іванівна / Nataly I. Volkova
KVMarina@mail.ru

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Історико-економічний аспект становлення концепції людини в контексті еволюції економічної теорії [Електронний ресурс] / Н. І Волкова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 6 (28). – С. 15-24. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n6.html>